

В А М, У Ч У М Е Л І

Іван Голубенко

НАРОДНІ ПІСНІ — НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО УКРАЇНИ І ЙОГО ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ

Видатний знавець народної поетичної творчості М. Драгоманов зазначав, що фольклор України не поступається своїми якостями усній творчості найрозвиненіших народів Європи. На думку вченого, український фольклор є втіленням високого духовного потенціалу його творців і носіїв, їх віковичних прагнень до волі і незалежності. Драгоманов писав, що усна творчість і, думається, насамперед народна пісня, були засобом виховання духовних якостей українця, засобом відчуття рідної землі, чесної праці, високої моральності людини.

Недаремно свого часу Тарас Шевченко пророче говорив:

Наша душа, наша пісня
Не вмере, не загине,
От де, люде, наша слава,
Слава України.

Не загине і не може загинути. Україна багата піснями. Патріарх нашої літератури Олесь Гончар вимірював їх числом триста тисяч. Це щодо числа. А щодо віку? Вчені доводять, що українській ліричній пісні понад тисячу років. Відомий фольклорист Володимир Гнатюк також наголошував на великій чисельності українських пісень, називаючи їх "розрізненими перлинами великого намиста"

А Марко Вовчок, як відомо, росіянка за походженням, писала:

"...краще від українських пісень нема в усьому світі великому" Високо цінував українську пісню ліричну П. Грабовський і захоплювався нею: "Що за милозвучність та краса, не кажучи вже про класичну простоту та безпосередність натхнення! Се джерело, з якого на здоров'я довго ще будуть пити нащадки. Влучність вислову

надзвичайна, а стислість просто непередавна"¹

М. Костомаров указував на розмаїтість тематики в піснях і підкреслював, що в українських народних піснях змальовується народний побут, відбиваються погляди народу на себе і на все оточуюче. А на думку Павла Чубинського, "Пісня — найкращий приятель людини чи то в смутку, чи в радості" Олександр Довженко вважав, що "Українська пісня — це геніальна поетична біографія народу"

Позбавлений державності, український народ тягнувся до свого минулого, до вивчення української пісні і водночас був змушений долати значні перепони на цьому шляху.

Німецький філолог, письменник і фольклорист Йоганн Гердер 1779 року вмістив до збірника "Голоси народів у піснях" немало і українських пісень і зазначав: "Пісні — це архів народів, скарбниця їх науки і релігії... відбиток їх серця" Інший німецький дослідник пізнішого часу Ф. Боденштедт, що перекладав українські пісні німецькою мовою і видав у Штутгарті 1845 року збірку "Поетична Україна", в передмові до збірки українську пісню оцінює так: "У жодній іншій країні дерево народної поезії не дало таких величавих плодів, ніде дух народу не проявився в піснях так жваво і правдиво, як в українців"²

Пісень багато і вони неабияк важать у житті народу. Та їх можна не вберегти, розгубити. Багато вже й так втрачено. Якщо греки, наприклад, почали записувати свій фольклор у VI столітті, то українці кинулись до записів народної мудрості лише на початку XIX ст. і то не так і дружно.

На зламі XIX і XX століть Леся Українка нагадувала, що треба поспішати записувати фольклор, бо немало вже навіки втрачено. За свій рахунок поетеса спроварила фольклорну експедицію.

Нагадує про втрачені шедеври і М. Драгоманов, видаючи разом з В. Антоновичем двотомний збірник "Історичні пісні малоруського народу" (К., 1874–1875). У вступній статті автори нарікають на наше безпам'ятство, на наші лінощі щодо запису і публікації фольклору. Багато нами втрачено, тоді як інші народи можуть похвалитися непоодинокими пам'ятками типу нашого "Слова о полку Ігоревім"

Збирання й записування фольклору залишилося надзвичайно актуальним завданням і нині. Зокрема, складовою частиною навчального процесу студентів-філологів університетів і педінститутів є запис фольклору. Студенти Українського педагогічного університету регулярно вирушають у експедиції записувати фольклор і повертаються не з порожніми руками. Цінні матеріали ще можна почерпнути в районах Івано-Франківщини, Львівщини, на Буковині. Та процес вишукування й записування фольклору потребує посиленої підготовки керівника експедиції.

Перед тим, як вести групу, у обраному регіоні треба побувати заздалегідь, поговорити з людьми, визначити носіїв фольклору, підготувати їх до "розкриття" перед групою.

Так само слід підготувати й записувача до вмілого, доброзичливого контакту з людьми. Не треба забувати, що носіями фольклору є переважно люди похилого віку і в їх мові можливі шамкання, шепелявість, деяка плутанина. Потрібно зважати і на фізичну перетому.

Якщо людина помітить іронічну посмішку на обличчі записувача, а ще гірше — тіль глумлення, можна вважати, що успіху не буде. Керівникові експедиції слід потурбуватися і про зовнішність студента. Мода, звичайно, не стоїть на місці. Але якою б не була мода, хлібороб завжди надасть перевагу природній вроді молодого записувача. Як правило, до перефарбованої студентки у спідниці-шортах поставляться не дуже прихильно, не поспішатимуть розкривати їй свою душу, поділитися найсокровеннішим.

Коли ж бути вимогливим до себе, то успіх забезпечений. Як, наприклад, при зустрічі з панею Оленою Диндин з села Тяпчого Долинського району на Прикарпатті, що за своє тривале і нелегке життя нашла силу-силенну вишиванок і зберегла в пам'яті старовинне і дорогоцінне та щиро поділилася з молодими, побачила в

них те, що єднає з рідним народом і його культурою.

Треба проявити вимогливість до себе і в самому записуванні. Необхідно записувати все (потім розберешся), щоб не принижувати носія фольклору, і водночас надавати перевагу старовинним зразкам, як, скажімо, пісням "Наша слава Україна", "Вже більше двісті літ", що були записані групою студентів від Стефанії Василівни Тренчук в селі Брошневі Рожнятівського району на Івано-Франківщині, чи патріотичній пісні "Розійдуться чорні хмари", записаній від Павлини Іванівни Войсович у тому ж Прикарпатському регіоні. Студенти Тетяна Цівун, Сергій Овсянников, Людмила Охріменко записали пісню про любов до України "О Україно, моя ненько" від сімдесятирічної жінки з села Микулчина (Прикарпаття) пані Олени Палатайко:

О Україно, моя ненько,
Тобі вірненько присягнем,
Серця кров і любов —
По вінця наповним твоє серденько

В її репертуарі й близька до цієї пісня "Чи ви чули, милі браття":

Чи ви чули, милі браття,
Як боролось Закарпаття,
Триста тисяч воювало,
Кров невинну проливало.
Там вкраїнці воювали,
Через зраду погибали,
Там над Хустом ворон кряче,
На чужині мати плаче.

Галичани свято бережуть пам'ять про захисників України, патріотів, що входили до Української Повстанської Армії і підтримувались населенням, адже виражали його дух і волю. Українська Повстанська Армія, яка була заснована в 1942 році, виникла як армія захисту національно-визвольного руху України. У 1939 р. галичани вийшли з хлібом і сіллю зустрічати Червону Армію як армію-визволительку. Та ця "визволителька" незабаром стала караючою силою. Протягом 1939–1941 років у Західній Україні було репресовано 1 млн. 70 тис. осіб.

Про це писала в жовтні 1992 року "Літературна Україна" До того ж 1944 року репресивний сталінський апарат знищив 124 тис. 336 громадян того ж регіону. При тому всьому кадебісти шоразу нагадували, що в Західній Україні загинуло 30 тис. карателів. Везли безневинних українців 1929–1930 років із Наддніпрянської України на Соловки, а після війни взяли за галичан і буковинців. Очевидці розповідають, як 16 жовтня 1947 року йшла валка возів з с. Дорошівців, що на Буковині, до райцентру. Волею кадебістів дорослі з

дітьми опинились на возах. Діти тулились до дорослих і прикривали голови, бо сніг заліплював очі (випадав ранній сніг) — напрямом дороги: залізниця й Сибір.

У друтокласників, що спостерігали за подією крізь вікна школи і бачили на возах своїх друзів, з очей котилися сльози.

Подібні події змушували людей іти в повстанські загони, а їх роздуми виливалися у піснях, як, зокрема, "Висока могила":

Висока могила з сирої землі,
А у тій могилі сплять діти твої,
А у тій могилі найкращі сини
Життя молодее катам віддали...
На цементі спали в одних сорочках,
Недолі зазнали в московських руках.
Кати мордували найкращих синів,
В Іркутську під муrom стріляли братів.

Олесь Гончар наголошував, що тривалий час замовчувалось те, що на Заході України ширився національно-визвольний рух, який мав як антигітлерівське, так і антисталінське спрямування. У багатьох місцях діяли десятки тисяч українських повстанців, яких більшовицький диктатор Сталін називав "изменниками" Населення Галичини, Буковини втікало від каральних загонів до повстанців: той же Гайдай (кличка Лев), Стригун (кличка), Бігун (кличка), між ними й Антонюк (який потім стане зрадником) — люди із вже згаданого села Дорошівців. Та й не тільки з Прикарпаття.

До Української Повстанської Армії вливалися бійці і з Надніпрянської України, як, скажімо, Дмитро Паламарчук з Христинівського району на Черкащині.

У Галичині карателями знищено село Гутвин, перетворено на поле. Криваві сліди залишила після себе караюча рука і в Яблуневі. Можливо, наведені матеріали стосуються більше істориків, аніж фольклористів. Але річ у тому, що всі ці події відбито в народних переказах, а найбільше — в піснях.

Пісні славили провідників українських патріотів — націоналістів ("Загуміла в Чорнім лісі"). Складали пісні про таких героїв — патріотів, яким, наприклад, був невтомний борець за свободу України Шутай. "Дума про Шутая"³ записана в Микуличині (Прикарпаття) від Ганни Симчич. Водночас у ній іде мова про прихильника легкої наживи Савчука, що уподобав ганебний шлях зради.

Ой написав Кірин акта,
Савчук підписався.
Що я буду так робити,
Щоби Шутай здався.

Є пісні, в яких засуджується антилюдська дія каледбистів, що для пропаганди переодягались у форму повстанської армії і чинили свої чорні справи, а населення їх

розпізнавало за злочинними діями і брудною лайкою.

Про масовість вступу до визвольного війська і підтримку січовиків сестрами й матерями розповідається в пісні "Ой ви, хлопці", записаній в с. Богданівці на Рівненщині:

Ой ви, хлопці — Січові молодці,
А де ж ваші брати?
Наші брати — кріси та гармати,
Ото наші брати.

Стійкістю і незламністю пройнята пісня "Пізнай, пізнай, стара мати":

Хоч мя убийте, хоч заріжте,
Та я вам правду не скажу,
За рідну нашу Україну
Свою головоньку зложу.

З цією піснею перегукується "Пісня воjakів ОУН", в якій славиться, як і в циклі запорізьких пісень, стрілецька мужність:

Ніколи рабами не будемо,
Держава наша знову загуде,
Щоб не пропала наша слава,
Козацька слава — слава юнакам.

Твір записано в селі Богданівці від Надії Сухої.

У ті грізні роки боротьби з неправдою наповнювалися новим змістом колядкові пісні галичан, це були пісні про в'язниці й Сибір, про арешти і вбивства патріотів. Наприклад, колядка "Настав святий вечір в сорок шостім році" записана в селі Горожанці Монастирського району на Тернопільщині від Марії Скрипник. Від трьох синів матері залишилась одна печаль, бо ж тільки один з них на волі, та й той мусить переховуватись від злочинних властей:

Один у Сибіру,
Другий — у в'язниці,
Третій мусить вечеряти
В лісі під ялицев.

І лише надією живе мати, чекаючи допомоги від Всевишнього.

Ой Ісусику милий,
Змилуйся над нами,
Даруй волю, даруй долю
Неньці Україні.

Патріотичні мотиви звучать у колядці "Сліпі кобзарі думи співають", записаній у Микуличині від О. Палатайко.

Сліпі кобзарі
Думи співають
Співають їй пісні,
Господній матінці.
Уклінно просять,
Щоб Діва Марія
Бога просила,
Щоб Україні волю він заслав,
Щастя людові послав,
Вивів із наволі.

У пісні “Боже, послухай благання” передано сум з приводу гіркої долі українців і України і благання в Бога кращої долі, бо ж Батьківщина в кайданах. Такі ж думки вкладено і в іншу пісню — “Ой мати, закута в кайдани”

Вже кажуть: Дніпро висихає,
Пороги шуміти стають,
Зозулі на древо сідають,
Невдачу Вкраїні кують.

Та колонізаторам, які на Україну віроломно прийшли непростеними, не судилося здобути перемогу:

Не смійся, катюго, завчасно,
Що вже Україна твоя,
Бо ще не настала хвилина,
А буде розплата страшна.

А в пісні-колядці “Нова радість стала”, записаній також у Микуличині від Ганни Кацуляк, радість поєдналася з сумом: радість від проголошення незалежності України, а сум через те, що дорогою ціною її здобуто:

Гей у полі, край дороги
Високі могили.
Високі могили
Кровію політі.

Коли в кінці 30-х років Закарпатській Україні вдалося виборсатися із цупких обіймів колонізаторів і проголосити свою незалежність, то заздрісні сусіди не могли допустити такої “сваволі” і незабаром поглинули її. А волелюбний народ відтворив ці події в численних піснях. Одна з них “Заспіваймо про руїну”, записана 1994 р. від Ганни Кацуляк.

Дев'яносточотирирічний економіст Л. Ярошенко ці часи влучно охарактеризував віршованими рядками:

Дисципліною сжав материки,
По земле идут большевики
И земля спросить у них боится:
В ту ли сторону она вертится.

Це був винятковий у світі приклад звитяжної боротьби закарпатців за свою землю, прагнення бачити її незалежною. Незважаючи на численні жертви, вони мужньо боролися за свою свободу:

А Тисою плывуть трупы,
Серце рветься од розлуки.
Ой дивіться, солов'ята,
Чи не несе вода тата.
Несе сестру, несе брата,
Жоні — мужа, дітям — тата.
Не плач, мати, і не тужи,
Син ранений та й не дуже.

Голівочка на четверо,
А серденько на шестеро.
Заклич, мати, дохторика,

Майстерного столярика.
Найме хату і збудує
І начорно помалює.
І без дверей, без віконць,
Бо вже мому життю конєць.

Відлуння закарпатських подій котилося по всій Україні. Пісня “Тридцять восьмий рік минає, на дев'ятий наступає”, віддає шану президентові Закарпатської України Августу Волошину, який у час звитяжної боротьби закликав до спільності, і пізніше був замордований у сталінських катівнях:

А наш батько Волошин
Він скликає всіх старшин
На нараду сумную,
Щоби всі сіяцькі
Січові Стрільці
Стали сміливо до бою.

Пісня не обривається на сумній ноті, а подає надію на кращі часи:

А ти, брате, не журись,
На Карпати подивись,
На їх нещасну долю.
З тої крові вже росте
Покоління молоде,
Загартоване до бою.

Твір записаний 1994 р. від Ганни Симчич в селі Микуличині.

У пісні “Йшли повстанці темним лісом”, записаній 1994 р. в Микуличині, славиться мужність і відвага повстанців, які “Не боялись нині вмерти, Ні тяжкої муки, Не здавались кадебістам живими у руки”. А ті, хто вже потрапив до рук ворога, трималися стійко:

А котрі сі попадали
Живими у руки,
Вони приймали страшні страти
І страшні муки.

Пісня “В Яблуневі над річкою” була складена по слідах кривавої розправи карального загону над повстанцями:

В Яблуневі над річкою
Стояли катівні,
Закидали повстанцями
Та криниці повні.

Влітку 1993 р. тортури в Яблуневі демонструвалися по Івано-Франківському телебаченню.

Картини звичайного повстанського побуту (Котрі личко умивали, Декотрі стояли), змальовані на початку у пісні “Ой у лісі на полянці”, записаній від Андрія Барчука, переростають у трагедію для патріотів:

Крикнув сотник Соловейко,
“Хлопці, я ранений”
Упав Корінь, упав Орел,
Упав Соловейко.
Крикнув: “Слава Україні!
Будь здорова, ненько!”

У ряді пісень, записаних студентами, юнак-патріот звертається до коханої дівчини з-за тюремних ґрат. Зокрема, це пісня “Над тюрмами туман лягає”:

Якби ти знала, дівчинонько,
Яке важке моє життя,
З-за ґрат я виглядаю волю,
Не раз заплачу, мов дитя.

До таких належить пісня “Ой повіяв буйний вітер”, яку записали студенти І. Охріменко і С. Овсянников в с. Микуличині від Марії Семенової:

Гуляй, гуляй, дівчинонько,
Та й про мене забувай,
Бо я сиджу в криміналі
За Україну, рідний край.

Андрій Барчук, що народився 1928 р. в с. Арсенівці Тлумацького району, продиктував студентам рядки пісні “Над тюрмами туман лягає”:

Над тюрмами туман лягає
Всі в'язні сплять спокійним сном,
І все заснуло сном малярським*
Затихло брязкання кайдан.
Сидів там хлопець молоденький,
Склонив голівоньку на груди.

Перегукується з цими мотивами й пісня “Рости, рости, черемшино”:

Рости, рости, черемшино,
Широка ся розвивай.
Ти, молода дівчинонька,
Про кохання забувай.
Ти, молода дівчинонько,
Про кохання забувай,
Бо я сиджу в криміналі
За Україну, рідний край.

Її записано 1994 р. С. Овсянниковим в с. Текучому на Косівщині від Надії Брустурняк.

У пісні “Під в'язницю рано вранці” передано страждання матері, яка прийшла з передачею синові до в'язниці і почула страшну звістку про рідну дитину (“Твого сина вчора ввечір засудили на розстріл”). Якось отямившись, вона знаходить у собі сили підтвердити правильність синівського вибору:

Передайте ж передачу,
Передайте її тим,
Що страждають за ту справу,
За яку загинув син.

Україна посилає своїх синів на звитяжну боротьбу за долю народу, а він готовий радо вітати їх повернення, стежки й дороги встеляти квітами, як у пісні “Моя матусю, я в тюрмі”:

Сестрі сказати не забудь,
Най сіє цвіти огородні,

Малярським — від малярія.

Щоб мали чим встеляти путь,
Як вернуться борці народні.

В бою, часто в нерівному, гинули воїни, бойові побратими. На їх могилах немає дорогих пам'ятників, та є березовий хрест і, звичайно, живі квіти.

У пісні “Пасло дівча сірі воли”, записаній від Андрія Барчука, розповідається, як дівчина

Із братчиків-славітчиків
Віночок сплітала,
Надбала хрест березовий,
На нього поклала,

бо ж “Поховано там стрільчика, Що перший впав в бою”

У стрілецьких рядах та й серед повстанців популярною була пісня “Повіяв вітер степовий”, пройнята глибоким патріотизмом. Пісня сповнена суму з приводу того, що “Впав в бою січовий стрілець — Дівчина затужила”:

Заплаче мати не одна,
Заплаче чорноброва,
Бо не одного козака
Сира земля накрила.

Записана пісня в с. Текучому на Косівщині від Надії Брустурняк з дещо відмінною від традиційної кінцівкою:

Заплаче матінка стара:
“Ой личенько змарніло,
За Україну він поліг —
Це кожне зрозуміє”

Звучала ця пісня по селах Буковини в 1946—1947 роках, була вона відома і на Наддніпрянській Україні, де прояви національної свідомості натрапляли на різкіші перепони.

Пісня “Триста літ минає”, записана 1994 р. від Марії Скрипник з с. Горожанки на Тернопільщині, очевидно, була створена в 50—60-і роки ХХ ст., коли відзначався ювілей кабальної угоди України з Росією, яку Богдан Хмельницький через раптову і загадкову смерть не встиг розірвати. І, мабуть, правда про дії гетьмана не в романі Натана Рибак, написаному на замовлення, а в людському волевиявленні, що відбилось у піснях. Правда в пісні, правда про довговічне рабство українського народу.

Триста літ минає,
Як наш брат в неволі,
В неволі вмирає
І весь український народ.

Кожна строфа пісні закінчується мобілізуючим, закличним рядком: “Вставай, український народ!”

Побувають у гуші народу й інші історичні пісні. Пісня “Ой три літа, три неділі”, записана 1994 р. від Олени Палатайко. Це пісня про турків і татар:

Ой три літа, три неділі
Минулося на Україні.
А козака турки вбили,
Під явора положили.

І знову ж таки мати дізнається від коня без вершника про непоправне горе (Де ти, коню, пана скинув, Чи у бою вже загинув), проймається безнадією на повернення:

Возьми, мати, піску жменю,
Посій його на камені,
Як той пісок тобі зійде,
Тоді син твій з війни прийде.

До цього ряду належать і патріотичні пісні, які побувають на Наддніпрянській Україні. Одна з них “Стоїть козак на чорній кручі”, записана 1994 р. Оленою Галаган від Ганни Бондар в с. Дем’янівці Котелевського району на Полтавщині:

Ой Галю, серце, рибко моя,
Я їду в дальній края,
Бо за Україну нашу рідну
Ладнаю шаблю і коня.

Багато пісень по всіх регіонах України складено про Тараса Шевченка. Пісня “Од Кавказу аж до Дону”, записана 1994 р. Сергієм Овсянниковим від Андрія Барчука на Прикарпатті, зокрема, містить такі рядки:

За Україну грудивсь
Славний батько наш Тарас,
За Україну карався
І боровся довгий час.

Серед поширених пісні про кохання, людські стосунки, про козаків і їх уподобання, про підступність, що межує із зрадою тощо.

Пісня “У лузі зів’яла калина” розповідає про трагедію дівчини, яку покинув коханий:

Ой чого та й чого, та й чого
Та дзвони так сумно гудуть,
Напевно, по тій дівчиноньці,
Що вчора знайшли неживу.

Такими сумними мотивами про розлуку з коханим пройнята й пісня “Скажи, берізонько милая” (Нащо мені врода моя,

Нащо дівочий стан, Як не про мене вже Пісні виспівує баян), записана 1994 р. від Галини Леник з села Горожанки на Тернопільщині.

Доля служивого жовніра часто полохлива і зрадлива, як говорить у пісні “Там у полі береза стояла”, записаний від Олени Палатайко з села Микулчина.

В темнім лісі чорний ворон криче,
А він мені над гробом заплаче,
Не заплаче ні брат, ні сестриця,
Лиш заплаче чужа чужениця.

В селі Текучому студентами записані також інтимно-любовні пісні “Ой на горі, на високій”, “Ой у лузі калина стояла” та ін., пісня про зраду коханого “Серед ночі опівночі, ще кури не піли”

У пісні “Ходить сербин спозаранку” записаний від О. Палатайко з с. Микулчина, засуджуються аморальні вчинки:

Брат із війська з дарунками,
А сестриця із чарами,
Брат із війська у дорозі,
А вже чари на порозі.

Славиться вірність у коханні в пісні “Ой там під дубом, під дубиною”, записана від Ганни Сабадак із Тернопільщини (с. Горожанка). Почуття закоханих порівнюється з вірністю голубів.

Окремі носії фольклору, як Олена Палатайко, знають багато коломийок, про які В. Гнатюк зазначав, що в них “...бачимо сльози й радощі, працю і спочинки, турботи і забави, серйозні мислі і жарти нашого народу в різних його розверстованиях...його життя громадське і індивідуальне від коліски й до могили”

Студентам вдалося зібрати надзвичайно цікавий і різноманітний матеріал. Багатство народної мудрості невичерпне. І слід докладати всіх зусиль, щоб зберегти його для майбутніх поколінь.

Київ

¹ Грабовський П. Дещо про творчість поетичну // Грабовський П. Збір. творів: У 3 т. — К., 1960. Т. 3. — С. 125.

² Штутгарт Тюбінген, 1845.

³ Чомусь цей твір названо “думою”, хоч жанровим ознакам думи він не відповідає.

НА ВАРТІ

Не знаєш гасла — боронись!
Освятий держу я спис.
Я попіл бороню батьків.
героїв славу, честь борців.

Зухвальче, чолом, зором ниць!
За мною княжих ряд гробниць,
багаття, і священний дуб,
і Володимирів тризуб.

Оксана Лятуринська